ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.4.15
УДК 343.8

Марчук В. Т.,
здобувач кафедри управління безпеки,
правоохоронної та антикорупційної
діяльності ПрАТ «Вищий навчальний
заклад «Міжрегіональна Академія
управління персоналом»
ORCID: 0000-0001-8263-7934

СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У статті розкрито стан наукового дослідження проблеми виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі. Автором доведено, що сучасна тенденція розвитку вітчизняного кримінального і кримінально-виконавчого законодавства засвідчує поступовий процес гуманізації суспільних відносин у сфері виконання і відбування покарань у виді довічного позбавлення волі, що спирається на європейську модель відбування засудженими цього виду покарання в установах максимального рівня безпеки.

Ключові слова: покарання; довічне позбавлення волі; гуманізація; виконання; відбування; модель; безпека.

В статье раскрыто состояние научного исследования проблемы исполнения наказания в виде пожизненного лишения свободы. Автором доказано, что современные тенденции развития отечественного уголовного и уголовно-исполнительного законодательства свидетельствует о постепенном процессе гуманизации общественных отношений в сфере исполнения наказания в виде пожизненного лишения свободы, основой которого является европейская модель отбывания этого наказания в учреждениях максимального уровня безопасности.

Ключевые слова: наказание; пожизненное лишение свободы; гуманизация; исполнение; отбывание; модель; безопасность.

Постановка проблеми. Дослідження покарання у виді довічного позбавлення волі показує, що за своєю сутністю даний вид покарання є найсуворішою мірою державного примусу, а його зміст полягає в істотному обмеженні прав і свобод засудженого як людини і громадянина держави, що вира-

жається у найвищому ступені ізоляції, триманні переважно у приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки тощо.

Закріплення у Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України (схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів

України від 13 вересня 2017 р. № 654-р) вектору посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством потребує від вітчизняних науковців провести фундаментальний аналіз кримінально-правової та кримінально-виконавчої характеристики покарання у виді довічного позбавлення волі. Окреслене дозволить забезпечити оптимізацію кількісно-якісної складової не тільки засуджених, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, а й персоналу місць несвободи, які забезпечують виконання даного виду покарання.

Дослідження стан наукового дослідження проблеми покарання у виді довічного позбавлення волі у виді довічного позбавлення волі пов'язано з низкою проблемних питань, зокрема: постійні скарги засуджених на порушення їхніх прав до Європейського суду з прав людини; неефективність прийнятих Україною нормативно-правових актів у сфері виконання покарань у виді довічного позбавлення волі; невідповідність правового положення засуджених до покарання у виді довічного позбавлення волі міжнародним стандартам у сфері захисту прав засуджених у місцях несвободи; застосування до засуджених у виді довічного позбавлення волі правообмежень, неузгоджених з міжнародними стандартами; незначна соціальна захищеність персоналу місць несвободи, які виконують покарання у виді довічного позбавлення волі тощо.

Саме вказані проблеми спонукали нас провести ґрунтовне фундаментальне дослідження «Кри-

мінально-виконавчі засади виконання і відбування покарання у виді довічного позбавлення волі». Водночас варто відзначити, що в кримінально-правовій та кримінально-виконавчій науці відсутня значна кількість наукових праць, присвячених дослідженню різних аспектів призначення, виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі.

Безпосередньо питання щодо довічного позбавлення волі розглядали: Л. О. Мостепанюк (2005 р.), С. В. Царюк (2009 р.), О. В. Хорошун (2012 р.) Проте авторами не вирішено низку фундаментальних завдань, які знайшли своє втілення у сучасній практиці призначення, виконання і відбування після 2012 року.

Станом на 1 грудня 2020 року у 182 установах виконання покарань (29 з яких розташовані на території Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, 5 – на тимчасово окупованій території АР Крим) трималося 51 248 осіб, з них: 4 851 особа засуджена на строк понад 10 років; 6 091 особа – за умисне вбивство; 2 599 осіб – за нанесення умисного тяжкого тілесного ушкодження; 6 610 осіб – за розбій та грабіж; 11 082 особи – за крадіжку; 582 особи – за зґвалтування; 9 осіб – злочини проти основ національної безпеки. Також у виді довічного позбавлення волі відбуває покарання 1 536 чоловіків і 22 жінки [1] Такий криміногенний склад засуджених до довічного позбавлення волі говорить про складну криміногенну ситуацію в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд стану наукового дослідження проблеми виконання і

відбування покарання у виді довічного позбавлення волі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Методологічним підґрунтям дослідження довічного покарання: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристики стали праці таких вітчизняних і зарубіжних учених: К. А. Автухова, В. І. Анісімова, Ю. В. Бауліна, А. І. Богатирьова, І. Г. Богатирьова, О. В. Беци, М. Г. Вербенського, І. М. Даньшина, О. Ф. Кістяківського, М. Й. Коржанського, В. А. Льовочкіна, П. П. Михайленко, М. І. Мельника, Л. О. Мостепанюк, М. І. Панова, В. І. Панфілова, М. С. Пузирьова, С. М. Скокова, В. В. Сташиса, А. Х. Степанюка, Б. М. Телефанко, В. М. Трубникова, О. В. Хорошуна, О. І. Фролова, С. В. Царюка, О. О. Шкути та ін.

З огляду на міжнародний характер проблем виконання і відбування покарання у виді довічного позбавлення волі та смертної кари автором опрацьовано праці зарубіжних вчених, зокрема таких як Г. З. Анашкін, Ю. М. Антонян, Ю. В. Голік, Е. А. Гришко, С. І. Дементьєв, О. В. Захаріхіна, І. І. Карпець, В. Є. Квашис, С. Г. Келіна, Н. Ф. Кузнєцова, С. І. Кузьмін, С. В. Максимов, Г. Л. Мінаков, О. С. Міхлін, А. С. Нікіфоров, П. Г. Пономарьов, В. І. Селіверстов, М. С. Таганцев, Г. Ф. Хохряков, О. Ф. Шишов, І. В. Шмаров та ін.

Разом із тим, наукові праці цих авторів не стосувались досліджень питань правового, кадрового, фінансового і матеріально-технічного забезпечення призначення, виконання і відбування покарання у виді довічного позбавлення волі; відсутності спеціальних установ для утримання даної категорії засуджених, розробки науково обґрунтованої концепції

виконання даного виду покарання, заснованої на вимогах міжнародних стандартів, прогресивної системи виконання довічного позбавлення волі тощо.

Незважаючи на незначну кількість праць із названої проблематики, маємо констатувати, що вивчення довічного покарання: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристики залишається актуальним завданням завдяки орієнтуванню на них як на загально визнаний взірець суспільних відносин у сфері виконання і відбування кримінальних покарань.

Крім того, при зміні пріоритетів державної політики у цій сфері її подальшій демократизації, гуманізації та наближення до міжнародних стандартів є потреба в удосконаленні правової бази, організаційно-управлінських та суто кримінально-правових та кримінально-виконавчих підходів до призначення, виконання і відбування покарання у виді довічного позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу.

Безумовно проблема дослідження проблеми покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні розглядається з моменту введення до Кримінального кодексу України у 2001 році нового виду покарання – довічного позбавлення волі. Проведені вітчизняними науковцями дослідження покарання у виді довічного позбавлення волі Л. О. Мостепанюк (2005 р.), С. В. Царюк (2009 р.), О. В. Хорошун (2012 р.) заклали відповідні підвалини та свою видову специфіку предмета нашого дослідження як цілісного комплексного феномену, що має свої власні задачі, закономірності існування, розвиток і відтворення.

Проте, як зазначає вітчизняний учений Є. Ю. Бараш, поява нового виду кримінального покарання у виді довічного позбавлення волі, що передбачене ст. 64 Кримінального кодексу України (далі – КК України), містить у собі відповідні протиріччя при застосуванні цього інституту на практиці. Більше того на думку дослідника, а з нею варто погодитися, це покарання є найменш дослідженим серед усіх інших видів і потребує ґрунтовного вивчення з метою уникнення протиріч серед науковців [2, с. 345].

Варто також звернути увагу і на позицію вітчизняних вчених (Н. В. Малярчук, М. В. Мороз), що одним із завдань покарання у виді довічного позбавлення волі є ізоляція особи від соціального середовища. Воно зводиться до позбавлення волі особи, обмеження спілкування засуджених, як із законотрухняними громадянами, які знаходяться «на волі», так і з іншими засудженими. Проте, відомо, що істинною метою покарання у виді довічного позбавлення волі, чи, то іншого виду покарання, є не лише ізоляція засудженого, але і його виправлення [3, с. 183].

Хоча дана позиція вітчизняних учених не повністю кореспондується з нашою позицією в частині виправлення засуджених до покарання у виді довічного позбавлення волі, ми дотримуємося думки, що кожен вчений має власне бачення на проблеми виконання і відбування кримінальних покарань. З нашої точки зору, в українських реаліях засуджений до довічного позбавлення волі розуміє, що шансу вийти йому на свободу дуже мало, а тому ставати на шлях виправлення він не бажає. Більше

того, а чи взагалі можливо виправити особу, яка усвідомлює, що вона довічно має перебувати в установі виконання покарань максимального рівня безпеки?

Варто зазначити, що досі не існує такого наукового осмислення, яке б було достатнє для адекватного і, тим більше ефективного призначення, виконання і відбування покарання у виді довічного позбавлення волі. Більше того, Україна, будучи членом Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи (та інших авторитетних міжнародних організацій, взяла на себе юридичні зобов'язання привести національне законодавство до загальноновизнаних принципів і норм [4, с. 12].

Цьому слугувало прийняття Верховною Радою України у 2004 році Закону України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», а в 2014 році – «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засуджених до європейських стандартів», які заклали основи видозміни кримінально-виконавчого законодавства з урахуванням вимог і норм європейського права [5, с. 35].

Важливого значення у цьому напрямі набуло також прийняття Національної стратегії у сфері прав людини (затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015) [6], Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки (схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015) [7] та Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України (схваленої розпорядженням Кабінету

Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р) [8].

Завдяки прийнятим документам, Міністерству юстиції України як головному суб'єкту реалізації державної політики у сфері виконання покарань та пробації вдалося підвищити рівень формальних і практичних каналів комунікації між органами державної влади та європейськими й міжнародними партнерами, а також прискорити наближення українського законодавства до стандартів ЄС, шляхом впровадження в практику кримінально-виконавчих установ міжнародного досвіду пенітенціарної діяльності поводження із засудженими та ув'язненими.

Враховуючи, що довічне позбавлення волі призначається судом за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених КК України, варто звернути увагу на рішення суду, у якому має бути відображено, чому саме суд не вважає за можливе застосувати до особи, яка вчинила таке кримінальне правопорушення, інше покарання, зокрема, у виді позбавлення волі на певний строк.

Це дуже важливо встановити тому, що відповідно до ст. 12 КК України особливо тяжкими є злочини, за які передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад 10 років або довічне позбавлення волі (наприклад злочини передбачені ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 258, ст. 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ч. 2 ст. 438, ч. 2 ст. 439, ч. 1 ст. 442, ст. 443 КК України). Сам же порядок виконання покарання у виді довічного позбавлення волі регулюється чинним Кримінально-виконавчим кодексом України (далі – КВК України), а саме

розділом IV, що на думку В. С. Журавського, В. О. Гацелюка має певні суперечності в процесі застосування норм права на практиці [9, с. 76].

Більше того, як показує практика роботи виправних колоній максимального рівня безпеки засуджені до довічного позбавлення волі потребують більше індивідуальної уваги до себе, у зв'язку з їх психічним станом та мотивами поведінки у місцях несвободи.

Вивчаючи стан дослідження покарання у виді довічного позбавлення волі ми не могли оминати погляди вітчизняних вчених правників, психологів, педагогів, які, хоча і фрагментарно, але розглядали проблему призначення, виконання і відбування покарання у виді довічного позбавлення волі. Серед таких праць ми виділяємо:

1) кандидатську дисертацію Л. О. Мостепанюк «Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання». Варто зазначити, що вчена вперше після прийняття нового Кримінального кодексу України 2001 року поставила за мету дослідити новий вид покарання і вдало розкрила специфіку режиму відбування і виконання довічного позбавлення волі з урахуванням загальних вимог ізоляції й охорони засуджених, нагляду за ними, забезпечення безпеки засуджених і персоналу, особливостей матеріально-побутового забезпечення засуджених, ефективності заходів стимулювання їх позитивної поведінки.

Водночас, на вітчизняному досвіді дослідила особливості правового регулювання застосування покарання у виді довічного позбавлення волі, показала узагальнено практику

застосування довічного позбавлення волі з виробленням пропозицій щодо можливості зміни правового становища засуджених з метою ефективного використання основних засобів виправного впливу на засуджених до довічного позбавлення волі [10, с. 9]. Таким чином, це дослідження стало основою для подальших досліджень.

2) кандидатську дисертацію С. В. Царюка «Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки», який розглянув ряд проблем довічного відбування засудженими покарання. Автор розкрив зміст кримінально-виконавчої характеристики засуджених до покарання у виді довічного позбавлення волі та запропонував її авторське визначення, обґрунтував потребу у подальшому науковому пошуку вивчення засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки. С. В. Царюком внесено пропозицію про заміну довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк після відбуття 25 років покарання у виправній колонії максимального рівня безпеки [11, с. 3–4].

3) кандидатську дисертацію О. В. Хорошуна «Кримінально-виконавча характеристика довічного позбавлення волі», у якій слушно зазначається, що сучасна тенденція розвитку вітчизняного кримінального і кримінально-виконавчого законодавства полягає у гуманізації правовідносин у галузі покарань і спирається на певний історичний досвід, який показує, що немає і не може бути наукового уявлення чи наукової гіпотези, слухних для усіх часів.

Проведений порівняльний аналіз вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства із аналогічним законодавством зарубіжних країн дозволив встановити певні відмінності, які обумовлені особливостями державної внутрішньої та зовнішньої політики, національними традиціями і культурою. Поряд з цим звертається увага науковців і практиків на те, що закордонний досвід виконання довічного позбавлення волі не може бути механічно перенесений у вітчизняну науку кримінального, кримінально-виконавчого права, його слід впроваджувати через моніторинг теоретичного і практичного обґрунтування.

Автор дослідження довів, що процес виконання покарання у виді довічного позбавлення волі та здійснення виправного впливу на засуджених вимагає використання спеціальних суто індивідуальних психолого-педагогічних форм і методів роботи, заснованих на вивченні особи кожного засудженого, урахуванні специфіки порядку і умов відбування довічного позбавлення волі. Обґрунтовано, що виконання довічного позбавлення волі потребує спеціально підготовленого персоналу до роботи в особливо складних умовах, котрий мав би додаткові заходи соціального і правового захисту [12, с. 8].

Висновки. На підставі вищевикладеного робимо висновок, що проведені останнім часом дослідження в сфері виконання і відбування покарань свідчить про те, що сьогодні особливо актуальним стало питання дослідження покарання у виді довічного позбавлення волі. Більше того це покарання є актуальним і для за-

рубіжних країн в частині реалізації міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених в кримінально-виконавчих установах максимального рівня безпеки.

Список використаних джерел

1. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України. *Державна кримінально-виконавча служба України*: сайт. URL: <https://kvs.gov.ua/important-info/for-public/> (дата звернення: 01.12.2020).
2. Бараш Є. Ю. Загальні тенденції гуманізації та перспективи пенітенціарної пробації щодо довічного позбавлення волі. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 1 (4). С. 344–354.
3. Малирчук Н. В., Мороз М. В. Довічне позбавлення волі: недоліки виконання покарання. *Юридичний вісник*. 2018. № 4 (49). С. 182–188.
4. Спільна програма комісії Європейських співтовариств : Ради Європи у галузі реформи правової системи, місцевого самоврядування та правоохоронної системи України. Доповідь про місії експертів Ради Європи в Україну, у червні та серпні 1996 року. Страсбург – Київ : Правовий директорат Ради Європи, 1996. 92 с.
5. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН (резолюція № 2200 А (XXI)). *Збірник міжнародно-правових актів та угод з питань діяльності пенітенціарних установ і поводження з в'язнями*. Київ : Вид-во «АННА-Т», 2008. С. 27–45.
6. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> (дата звернення: 19.02.2019).
7. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> (дата звернення: 19.12.2019).
8. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80> (дата звернення: 19.12.2019).
9. Журавський В. С., Гацелюк В. О. Довічне позбавлення волі: недоліки виконання покарання. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 1. С. 75–81.
10. Мостепанюк Л. О. Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 196 с.
11. Царюк С. В. Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки: дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2009. 230 с.
12. Хорошун О. В. Кримінально-виконавча характеристика довічного позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2012. 234 с.

References

- Barash, Ye. Yu. (2015). Zagalni tendenciyi gumanizaciyi ta perspektivi penitenciarnoyi probaciyi shodo dovichnogo pozbavlennya voli. *Visnik Asociaciyi kriminalnogo prava Ukraini*, 1 (4), 344–354 [in Ukrainian].
- Malyarchuk, N. V., Moroz, M. V. (2018). Dovichne pozbavlennya voli: nedoliki vikonannya pokarannya. *Yuridichnij visnik*, 4 (49), 182–188 [in Ukrainian].

Zhuravskij, V. S., Gacelyuk, V. O. (2015). Dovichne pozbavlennya voli: nedoliki vikonannya pokarannya. *Naukovi zapiski Institutu zakonodavstva Verhovnoyi Radi Ukrayini*, 1, 75–81 [in Ukrainian].

Mostepanyuk, L. O. (2005). *Dovichne pozbavlennya voli yak vid kriminalnogo pokarannya* (dis. ... kand. yurid. nauk). Kiyiv [in Ukrainian].

Caryuk, S. V. (2009). *Kriminalno-vikonavcha charakteristika zasudzhenih, yaki vidbuvayut pokarannya u vipravnih koloniyah maksimalnogo rivnya bezpeki* (dis. ... kand. yurid. nauk). Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

Horoshun, O. V. (2012). *Kriminalno-vikonavcha charakteristika dovichnogo pozbavlennya voli* (dis. ... kand. yurid. nauk). Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

V. Marchuk, *Postgraduate student of the Law degree at Security Management, Law Enforcement and Anti-Corruption Activities Chair of Interregional Academy of Personnel Management*

ORCID: 0000-0001-8263-7934

The state of scientific research of the problem of life imprisonment

The state of scientific research of the problem of life imprisonment was described in the article. The current trend in the development of domestic criminal and penal enforcement legislation was found to certify the gradual process of humanization of public relations in the field of execution and serving of sentences in the form of life imprisonment and it is based on the European model of serving this type of sentence by convicts in penitentiary institutions of the maximum level of security.

Therefore, the study of punishment in the form of life imprisonment shows that in its essence this type of punishment is the strictest measure of state coercion, and its content consists in a significant restriction of the rights and freedoms of the convicted person as a person and citizen of the state, which is expressed in the highest degree of isolation, keeping mainly in cell-type premises of Correctional colonies of the maximum level of security and so on.

The study of the state of scientific research of punishment in the form of life is connected with a number of problematic issues, in particular: constant complaints of convicts about violations of their rights to the European Court of human rights; ineffectiveness of the normative legal acts adopted by Ukraine in the field of execution of sentences in the form of life imprisonment; non-compliance of the legal status of convicts in the form of life imprisonment with international standards in the field of protection of the rights of convicts in places of detention; application to convicts in the form of life imprisonment of legal restrictions which are not consistent with international standards; insignificant social protection of personnel of places of detention which carry out sentences in the form of life imprisonment, etc.

These problems have motivated us to conduct a thorough fundamental study «Penal enforcement principles for the execution and serving of a life sentence». At the same time, it is worth noting that in criminal law and penal enforcement science there is no significant number of scientific works devoted to the study of various

aspects of assigning, executing and serving a sentence in the form of life imprisonment.

It is noted that in the practice of the staff of penitentiary institutions of the maximum level of security, those convicts to life imprisonment require more individual attention to themselves, due to their mental state and motives for behavior while serving this type of sentence.

Life imprisonment was found to be imposed by a court for committing particularly serious crimes and it is applied only in cases specifically provided for by the Criminal Code of Ukraine, it is worth paying attention to the court's decision, in which reasons should be reflected: why the court cannot apply another penalty to a person, who has committed such criminal offense, in particular, in the form of imprisonment for a certain period.

Keywords: *punishment; life imprisonment; humanization; execution; institution.*